

Mažosios Lietuvos tautosakininko 170-osioms gimimo metinėms

„...Kiek įgalėdams trūsuojuos“

KONSTANTAS ALGIRDAS ALEKSYNAS

Šiais metais turime dvigubą progą prisiminti Vilių Kalvaitį. Pirmiausia – kaip paskutinį žymiausią ir darbščiausią lietuvių žodinės kūrybos rinkėją Rytprūsiuose – baigiamame suvokietinti lietuvininkų krašte, gimusį prieš 170 metų (1848 lapkričio 14 – 1914 birželio 22). Antra – jis prieš 130 metų (1888) susipažino su Jonu Basanavičiumi – žmogumi, paskatinusiu jį rinkti gimtajame, jau baigiamame suvokietinti krašte dar tebegyvuojančias dainas, asmenvardžius bei vietovardžius, kitą žodinę kūrybą.

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne saugoma trisdešimt laiškų¹, kuriuos XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje Kalvaitis yra rašęs Basanavičiui, iš pradžių – į Varną Bulgarijoje, paskiausiai – į Vilnių. Deja, ne visi tie laiškai mus pasiekė. Daugiausia jų turima iš susirašinėjimo pradžios.

Rengiant laiškus spaudai, atsakyta dėsningų fonetinių ypatybių, išlaikomos nedėsningos fonetinės ir visos morfologinės ypatybės. Rašyba dabartinama, patvarkoma skyryba. Laužtiniuose skliaustuose pridedami reikiami patikslinimai. Išlaikomas žodžių raidžių padidinimas, pajuodinimas, pabraukimas, esąs rašytiniame tekste; raudonas pabraukimas žymimas dviem linijomis. Redaguojant prirėkus įsivestas kursyvas.

1886 metais nustojo eiti „Aušra“. Jos pradininkas Jonas Basanavičius, autobiografijoje nusakydamas savo nuomonę apie jos leidybos sunkumus, susidariusius paskutiniaisiais gyvavimo metais, kaip svarbiausią jos žlugimo priežastį nurodė tai, kad vienas iš Mažosios Lietuvos kultūros veikėjų Jurgis Mikšas, „spauštuvę savą įsitaisęs, ne tik „Aušrą“ ėmė spausdinti, bet ir kitais spaudos darbais užsiiminėti daugiau, negu pinigų apyvartai turėjo, per tat susibankrutijo ir drauge su savo spauštuve ir „Aušrą“ prapuldė“². Tačiau šviesuomenę netruko pasiekti žinia, kad

1 LLTI BR fondai, laiškai 1–16, 18–25, 27, 30 – F 2-1053; laiškas 17 – F 2-2146; laiškai 26, 28, 29 – F 22-761.

2 „Dr. Jono Basanavičiaus autobiografija“, in: *Lietuvių tauta*, kn. 5, 1936, p. 61.

LLTI BR F 2–1053

Basanavičius, atsigavęs ir sutvirtėjęs po ligų ir negandų, ketina „Aušros“ leidimą atgaivinti. Tada dar Girėnuose (prie Kraupiško) ūkininkavęs Kalvaitis, nudžiugintas tokios žinios, jį, jau gyvenusį Varnos mieste Bulgarijoje, nuoširdžiai pasveikino (*1 laiškas*) ir prie laiško pridėjo savo leidinuką „Burtikės su kvietkomis ir šv. skaitymėliai“ (*burtikė* lietuvininkų šnektą – kortelė su tam tikru religiniu tekstu). Tada ir prasidėjo judviejų susirašinėjimas. „Aušra“ neatsigavo, bet ją lyg ir pratęsė Vinco Kudirkos redaguojamas „Varpas“.

Daugiausia Kalvaičio laiškų – net devyni – išlikę rašyti 1901 metais. Ko gero, tų metų judviejų bendravimo vaisius buvo pats didžiausias.

Galima manyti, kad Basanavičius, jau sudėjęs anksčiau iš Kalvaičio gautus pasakojimus (daugiausia – mitologines sakmes) į savo parengtą, bet dar neišėjusį (išėjusį 1902 metų pabaigoje) „Lietuviškų pasakų“ antrą tomą, tada laukė iš jo naujo, šįkart didelio tokios pat medžiagos pluošto. Pačioje metų pradžioje rašytame laiške Kalvaitis užsimena, kad perrašinėja visą jam skirtą medžiagą – jos čia neįvardija, bet aišku, kad tai jo surinkti pasakojimai, kuriais labiausiai bus remiamasi rengiant knygą „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“.

Lig tol jau išleidęs liaudies dainų rinkinėlį „Rūtų lapeliai“, šiuo laišku Kalvaitis Basanavičių informuoja (*2 laiškas*) turįs parengęs didžiulę „Prūsų lietuvininkų dainų“ knygą ir laišku paprašęs JAV, Plymuto miestelyje gyvenantį kunigą ir

visuomenės veikėją Joną Žilinską (Žilių) sutikti šią knygą išspausdinti. Bet matyti, kad sutikimo negavęs.

Kalvaitis (3 laiškas – atvirukas „Gruss aus Tilsit“: miesto pastatai ir laiveliai upėje) Basanavičių trumpai informuoja, jog jam skirtas pasakojimų pluoštas tebeperrašinėjamas. O netrukus (4 laiškas) praneša, kad pasakojimus, kurių svarbiausias turinys („vyriausis įturis“) esąs nurodytas sausio 12-osios (2-ame) laiške, baigė perrašyti, telieka juos galutinai peržvelgti. Kartu ketina imti darbuotis su onomastine medžiaga, kuri sudarys vėliau jo parengtos „Lietuviškų vardų klėtelės“ pagrindą.

Bet Basanavičius, matyt, nekantrauja sulaukti Kalvaičio pažadėtos tautosakinės medžiagos, kurią viliasi panaudoti savo rengiamai knygai „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ (anksčiau turėtą medžiagą yra pateikęs jau parengtame „Lietuviškų pasakų“ antrame tome), tad rugsėjo 13 dieną siunčia užklausimą, kada ją gausias. Į jį Kalvaitis konkrečiai atsako (5 laiškas – atvirukas „Gruss aus Tilsit“: gatvė su namais abipus), kad sulauksias labai greitai.

Spalio 10 dieną Kalvaitis pagaliau išsiunčia Basanavičiui visa, ką yra surinkęs apie dvasias. Nurodo (6 laiškas), kad pateikia ir tekstų metriką – duomenis, kuriamė valsčiuje, apskrityje (ar apylinkėje), parapijoje, kaime ir kieno yra papasakota. Sakinį apie užfiksuotus vienodus dalykus per „daug mylių“ viena nuo kitos nutolusiose vietose Basanavičius yra pasibraukęs mėlynu pieštuku. Kalvaitis mano, kad jo surinkti pasakojimai galėtų sudaryti „labai svarbią Prūsų lietuvininkų knygą“, bet Basanavičius didžiąją jų dalį – 562 tekstus – sudeda į savo sudarytą 1903 metais išėisančią knygą „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ (tik 265 tekstai joje užrašyti kitų tautosakos rinkėjų). Jos parengėjas paiso Kalvaičio reikalavimo tvarkant tekstus „adresus“ (pateikėjų pavardes, užrašymo vietą bei laiką) „aptamsint“ (jų atsisakyti) tiek, kad kūriniams skelbiami be metrikos po teksto, o prie pirmojo, įdėto į knygą, nurodoma: „Visos pasakutės, prie kurių rinkiko vardas nepaminėtas, užrašytos Viliaus Kalvaičio Tilžėje.“ Bet teksto pradžioje įvardyti pateikėjai ir minimos vietovės išlieka.

Tarp labai svarbių lietuvininkų mitinių vaizdinių Kalvaitis laiške pamini dvasios pajutimą prisilietus kaip vatos gniužulą (tekstuose: žmogus „tvėrė deivei (vėlei) už rankos, toji lyg medžvilnų vatai [= medvilnės vatos] prisitvėrė“; „prisitvėręs lyg už medžvilnų pungulio [= ryšulio] nusigandęs atsitraukė“), paliudija jį esant pripažintą ir to meto „spiritistų“. O pateiktoje medžiagoje išžvelgiamomis pranašystėmis apie telefoną, geležinkelį mano esant verta labiau pasidomėti.

„Viso gero“ Kalvaitis Basanavičiui palinki su „savo sesele“ – ar tik ne su Vilhelmina Kalvaityte, kuri dėl dalies brolio rankraščių perdavimo vėliau yra tarusis su Lietuvių mokslo draugija.

Tą pačią dieną Kalvaitis išsiunčia į Varną ir atvirlaiškį (7 atvirlaiškis), pranešdamas apie išsiųstą paketą, matyt, tikėdamasis, kad jis adresatą pasieks greičiau nei siunta.

Beveik po trijų savaičių sužinojęs, kad Basanavičius siuntinį yra gavęs, Kalvaitis atsiprašo (*8 atvirlaiškis*) rašęs jame esančius tekstus abiejose lapo pusėse, be to, nerastingai, nes mokėsis rašyti tik vokiškai, tad jei rinkinys pasirodys bevertis, mielai jį priimsias atgal.

Netrukus Kalvaitis iš Basanavičiaus gauna ir piniginių atlyginimą už atsiųstą tautosakos rinkinį. Už jį dėkoja (*9 laiškas – atvirukas „Gruss aus Tilsit. Königl. Gimnasium“*) ir žada toliau dirbuotis.

Atsiliepdamas į Basanavičiaus pageidavimą toliau rinkti su mitais susijusių tautosaką, Kalvaitis atsako (*10 laiškas*), kurių pasakojimų gyvavimo laikas jau praėjęs, o kuriais dar galys pasidomėti. Taip pat sakosi sutinkąs už atlyginimą perrašyti atsiųstus tautosakos kūrinius į vieną lapo pusę. Išaiškėja Kalvaičio noras išleisti jo surinktus pasakojimus atskiru Basanavičiaus parengto šios rūšies tautosakos leidinio tomu. Kartu reiškia pageidavimą, kad Basanavičius išleistų ir jo surinktas dainas.

Tikriausiai gavęs Basanavičiaus patikinimą išspausdinti gautą medžiagą, Kalvaitis (*11 laiškas*) vėl išsako norą, kad ji būtų išleista viena knyga. Gyvenimo („gyvasties bėgio“) aprašymą pažada atsiųsti vėliau, čia tepamini, kiek laiko yra buvęs Berlyne ir kad per Veneciją nuvykęs į Neapolį, o nuo Vezuvijaus namo sugrįžęs. Iš laiško matyti, kad Basanavičius teiravęsis apie jo surinktas dainas, tad pateikia jų kiekybinius duomenis. Taip pat žada paieškoti „pasakaičių“, apie kurias yra anksčiau užsiminęs.

Matyt, atsakydamas į Basanavičiaus užklausimą, Kalvaitis (*12 laiškas*) pirmiausia atsiprašo ankstesniame laiške nenusakęs dainų rankraščio vertės, o tada parašo, kiek jų leidinio egzempliorių pakaktų, kiek viena knyga turėtų kainuoti... Taip pat tikisi, kad Basanavičius suras tautietį, kuris parems jo surinktų dainų leidimą. Vėliau pateiksias Basanavičiui ir žinių apie save.

Praėjus beveik keturiems mėnesiams (*13 laiškas – atvirukas „Tilsit. Der Rambinus“ [= Rambynas]*) Basanavičiui padėkojama už atsiųstas jo parengtas „Ožkabilių dainų“ knygas.

Tikriausiai Basanavičiaus užklaustas, Kalvaitis atsako (*14 laiškas*), kas lietuvininkų yra vadinama žodžiu *elckis*, kaip ta aprangos dalis vadinama vokiškai – bendrine kalba ir tarmiškai („kiemuose“, t. y. kaimuose).

Pranešdamas, kad baigęs tvarkyti turimus „vardus“, Kalvaitis suskaičiuoja, kiek surinkęs pavardžių („pravardžių“), vyrų ir moterų vardų, taip pat „istoriškų“ pavardžių ir vardų, kaimų ir upių pavadinimų, abėcėlės tvarka („pagal a b c“) surašytų. Kaimų ir upių yra nurodęs vietą: parapiją, apskritį ir apygardą, taip pat pateikęs jų vokišką variantą. Teiraujasi, ar į sąrašą dėti daug turimų vokiškų vardų, ar turimus lietuviškus pavadinimus sieti su vokiškaisiais. Užsimena, jog rankraštį ketina įteikti Lietuvių literatūros draugijos pirmininkui Aleksandrui Kuršaičiui, kuris, radęs jį tinkamą, įduotų draugijai išleisti.

Netrukus (*15 laiškas, be datos*) Kalvaitis praneša aiškinesis su Kuršaičiu, ar jo surinkti „istoriškieji“ vardažodžiai yra lietuviški, ir veltui įtikinėjęs. Laiškas rodo tvirtą Kalvaičio įsitikinimą, jog visi jo iš Mažosios Lietuvos gyventojų užrašyti kūrinėliai apie senuosius tikėjimus yra labai vertingi lietuvių mitologijos atspindžiai.

Taip pat Kalvaitis guodžiasi Basanavičiui (*16 atvirlaiškis*) dėl nesutarimų su Kuršaičiu dėl „vardų“ rankraščio spausdinimo: jis teigia, esą Lietuvių literatūros draugija tam neturinti lėšų („draugystės skrynja labai nusekus“), o kartu, nepaisydamas įtikinėjimų, siūlo atsakyti „istoriškųjų vardų“. Todėl jis prašas Basanavičiaus, kad šis imtų rūpintis rankraščio išleidimu.

Metų pabaigoje Kalvaitis praneša Basanavičiui (*17 laiškas – atvirukas*), kad gavęs iš jo dvi knygas. Vargu ar abejotina, kad viena iš jų (o gal du tos pačios knygos egzemplioriai) – ką tik išėjusi jo parengtą „Lietuviškų pasakų“ antroji knyga, kurioje net 93 tekstai užrašyti Kalvaičio.

Basanavičius 1903 m. vasario 19 d. atsiunčia Kalvaičiui tokį pasiūlymą:

Mielas Pone! Aš rengiuosi insteigt naują etnografišką laikraštį ir šituomi ir Tave į sandarbininkus užkviest norėčiau. Tu turi surinkęs daug vardų ir pravardžių, dainų etc. – ar neapsiimtum ką iš jų apdirbęs dėl to laikraščio pridut? Tiktų dainos, niekur kitur dar nespaudintos, pasakos, surašas sistematiškas lietuviškų pravardžių ir kit. tam lyg[ia]. Pasirūpink, meldžiamas, ką nors prirengt – būsiu labai dėkingas!³

Kalvaitis pasiūlymu nesusižavi. Neskubėjęs jis Basanavičiui išsakyti ir savo nuomonės apie jo pateiktos medžiagos panaudojimą „Lietuviškose pasakose“. Dabar, atsakydamas į Basanavičiaus pasiūlymą (*18 laiškas*), išsako ir ją. Aiškiausiai ji atspindi iš laiške esančio „pridėjimo“, apie kurį užsimenama jau pačioje pradžioje. Pirmiausia Kalvaitis būgštuoja, kad toks leidinys, kurį numato Basanavičius, – ne knyga, o laikraštis, – tos medžiagos pateiks „po mažumą nuo visų skyrių“, tad rezultatas, kaip vaizdžiai nusakoma, būsiąs tik stagarai iš jo suskintų gėlių... Užsimena, kad yra surinkęs vietovardžių ir asmenvardžių, gyvulių ir gėlių vardų, varpų garsų ir pan., ir teigia, kad iš jų susidarytų svarbi knyga. Toliau pabrėžtinai primena 1910 m. spalio 9 d. laiške išsakytą reikalavimą užmaskuoti („aptamsint“) pateikėjus ir jų gyvenamąją vietą. O „pridėjime“ yra surašęs (nurodydamas knygos puslapį, kūrinėlio numerį, eilutę jame), kas knygoje, jo manymu, „ponų kurektininkų“ pražiūrėta ir „malonu būt, jog III tome tai attaisyta taptų“. Labiausiai jis nepatenkintas dėl redakcinių pakeitimų. Pavyzdžiui, šalia vienos kitos korektūros klaidos esamą *veltui* Kalvaitis reikalauja atitaisyti į *noprosnai, tūls* – į *nekursai, Geldape* – į *Guldupe* ir pan.

3 Jonas Basanavičius. *Raštai*, kn. 2: *Publicistika, recenzijos. Iš gyvenimo kronikos ir laiškų*, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 15), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 229–230.

1903 metų rudenį pranešdamas Basanavičiui, kad savo medžiagą bebaigiąs tvarkyti (*19 laiškas – atvirukas „Tilsit“: miesto panorama prie Nemuno*), Kalvaitis teiraujasi, ar tuoj išeis leidinys su jo „pasakėlėms“, dar nežinodamas, kad tai bus knyga „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ ir kad jo medžiaga bus išdėliota per visą knygą.

Pagaliau Kalvaitis gali „labai dėkavoti“ Basanavičiui (*20 laiškas*) už atsiųstą ilgai lauktą knygą „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“. Bet kartu randa reikalą išsakyti ir savo susirūpinimą – net dėl keturių dalykų. Pirmiausia – dėl to, kad atsiųstos knygos „Prakalboje“ Mažosios Lietuvos Kraupiško parapijos vyskupą, kurį Kalvaitis ilgu laišku yra stengęsis įtikinti savo darbo renkant „tautiškas liekanas“ reikalingumu, Basanavičius per apsirikimą apkaltina nemandagumu ir obskurantizmu. Antra – Kalvaičiui knygoje paskelbtose „pasakaitėse“ teko rankioti „kلياudas“, tad parūpo sužinoti, ar jos ir minėtas apsirikimas bus atitaisyti. Trečia – Kalvaitis sunerimo, ar pavyks atgauti liksiančias nepanaudotas „pasakaites“. Ir ketvirta – esąs nusivylęs, kad neatsiradęs joks krezas (šelpiantis turtuolis), kuris paremtų jo surinktų dainų ir onomastinės medžiagos spausdinimą.

1904 m. vasario 23 d. Basanavičius į šį laišką taip atsakė:

Mielas Pone! Apie klaidų pataisymą dabar jau per vėlu; nors jų daug pridirbta, ale turės jau teip ir likt. Jūsų surinktas dainas ir vardus, jei norėtumėt, galite man ant peržiūrėjimo prisiųst, nes nemačius negalima žinot, ką jos vertos ir ar vertos būtų spaudon paduot, ar ne. Jei bus ką vertos, rasi galėsiu nog jūs nupirkt, tik turėtumėt parašyt, ką reikalaujate.⁴

Gavęs šį laišką, Kalvaitis siunčia (*21 laiškas*) apgailestavimą, kad apsirikimo ir klaidų atitaisyti nebegalima. Kartu atsakydamas į užklausimą, detaliam informuoja apie „surinktas dainas ir vardus“. Reikalingumą išspausdinti dainas argumentuoja labai teigiamu Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjo Viliaus Gaigalaičio (Gaigalo) atsiliepimu apie jas.

Ilgai nesulaukdamas atsakymo, Kalvaitis nerimauja (*22 laiškas – atvirukas „Tilsit – Jacobsruh. Ausstellungsplatz“*). Labai prašo Basanavičių sugrąžinti nepanaudotas „pasakaites“ (*23 atvirlaiškis*). Basanavičius ilgą laiką nieko nebeužsimena Kalvaičiui apie šio surinktų dainų leidimą. Šis rašo jam tebesitikįs teigiamo ar neigiamo atsakymo (*24 laiškas*). Jo, matyt, taip ir nesulaukė, tad norima knyga, pavadinta „Prūsijos lietuvių dainos“, bus išspausdinta ne JAV, kaip kitos Basanavičiaus iki tol spausdintos knygos, o 1905 metais Tilžėje, E. Jagomasto spaustuvėje.

Kalvaitis dar kartą prašo Basanavičių grąžinti „pasakaites“ (*25 laiškas*). O nuolankus prašymas, netgi maldavimas, prižadant jas vėl grąžinti, išsakomas 1911 metų pradžioje (*27 atvirlaiškis*).

.....

⁴ *Ten pat*, p. 230.

Pačioje 1910 metų pabaigoje rašydamas Basanavičiui (*26 atvirlaiškis*) Kalvaitis, padėkojęs už gautą Lietuvių mokslo draugijos knygelę, sakosi manęs, jog tarp daugybės („tytveikos“) šios draugijos narių esą „valdonu (= valdovu) du“, vieną iš jų, aišku, esant Basanavičių. Žaismingai reiškia nuostabą, kad „Prūsijos lietuvių dainos“ Lietuvoje nėra patrauklios.

Netrukus (*28 atvirlaiškiu*) Kalvaitis prašo atsiųsti visas Lietuvių mokslo draugijos išleistas „Mūsų tautos“ knygas. Taip pat matyti, kad ir jį yra pasiekusi žinia apie lietuvius inteligentus šmeižiantį lenko rašytą straipsnį užsienio spaudoje.

Po poros metų (*29 laiškas*) Kalvaitis pažada Lietuvių mokslo draugijai atsiųsti surinktą Jurgio Zauerveino–Girėno rašytinę ir spaudoje skelbtą medžiagą, prašydamas pasinaudojus ją grąžinti. Apačioj Basanavičiaus mėlynu pieštuku prirašyta, kad į laišką atsakyta 1913 m. gegužės 5 d.

Paskiausiai Kalvaičio susisiekti su Basanavičiumi (*30 atvirlaiškis*) abiem adresatams sunkiu metu. Basanavičius tada kaip tik ėmė vis labiau sirguliuoti, o liepos 6 dieną išvažiavo į Berlyną gydytis. Kalvaičiui, kai rašė laišką, tebuvo likę gyventi vos pusantro mėnesio, bet vis teberūpėjo, kas laukia jau senokai Basanavičiui išsiųstų Zauerveino–Girėno eilių ir dar anksčiau išsiųstų „pasakaičių“. Atsakymo vargu ar sulaukė.